

महाराष्ट्र शासन
दिव्यांग कल्याण विभाग

शासन निर्णय क्रमांक:- दिव्यांग- २०२३/प्र.क्र.१६६/दिव्यांग कल्याण-२.

३१,३२,३५ ए, ए विंग, तिसरा मजला, मित्तल टॉवर

बॅरिस्टर रजनी पटेल मार्ग, नरिमन पॉईंट,

मंत्रालय, मुंबई - ४०० ०२१.

दिनांक :- २८ नोव्हेंबर, २०२३.

संदर्भ :- १. दिव्यांग व्यक्ती हक्क अधिनियम, २०१६.

२. सामाजिक न्याय व विशेष सहाय्य विभाग शासन निर्णय क्र.अपंग-

२०१३/प्र.क्र.२०१/अ.क.२, दिनांक २० फेब्रुवारी, २०१९

३. मुख्य सचिव यांचे कार्यालयाचे क्र. मुसका/ई-६२५१७९५/२०२३/का.१,
दिनांक ०३ ऑक्टोबर, २०२३.

प्रस्तावना :-

देशाचे मा. पंतप्रधान महोदय यांच्या ७३ व्या वाढदिवसानिमित्त विविध लोकोपयोगी उपक्रमांचा समावेश असलेला नमो ११ सूत्री कार्यक्रम शासनाने दिनांक ०३ ऑक्टोबर, २०२३ च्या पत्रान्वये राज्यात राबविण्याचा निर्णय घेतला आहे. त्यानुसार “नमो दिव्यांग शक्ती अभियान” अंतर्गत ७३ दिव्यांग पुनर्वसन केंद्रे सुरु करण्याचा प्रस्ताव शासनाच्या विचाराधीन होता. याबाबत शासनाने खालीलप्रमाणे निर्णय घेतला आहे:-

शासन निर्णय :-

केंद्र शासनाच्या SIPDA योजनेंतर्गत राज्यातील जिल्हा दिव्यांग पुनर्वसन केंद्रामार्फत दिव्यांग व्यक्तींसाठी विविध सेवा-सुविधा, थेरपी, सर्वेक्षण, विविध योजनांसाठी समुपदेशन व मदत करणे, जनजागृती करणे, त्वरित निदान व शीघ्र हस्तक्षेप शिबिरांचे आयोजन करून सहाय्यक साधने पुरवणे, शासन व धर्मादाय संस्थांच्या मदतीने सर्जिकल विषयक सुविधा, विविध प्रशिक्षण इत्यादी सेवा-सुविधा पुरविण्यात येतात. जिल्हा दिव्यांग पुनर्वसन केंद्राच्या कामकाजावर नियंत्रण ठेवण्यासाठी संबंधित जिल्ह्याचे जिल्हाधिकारी यांच्या अध्यक्षतेखाली समिती गठीत करण्यात आलेली आहे. जिल्हा दिव्यांग पुनर्वसन केंद्रातील कर्मचाऱ्यांचे मानधन, कार्यालयीन खर्च व साधन-सुविधांचा खर्च इत्यादी बाबींसाठी केंद्र शासनाने निर्धारित केल्याप्रमाणे अनुदान देण्यात येते. या अंतर्गत सध्या २१ जिल्ह्यामध्ये जिल्हा पुनर्वसन केंद्रे सुरु आहेत.

त्याच धर्तीवर “नमो दिव्यांग शक्ती अभियान” अंतर्गत राज्यातील दिव्यांग व्यक्तींना आवश्यक त्या सोयी-सुविधा व मदत उपलब्ध करून देण्यासाठी प्रत्येक जिल्ह्यात दोन याप्रमाणे ७२ आणि मुंबई शहर व मुंबई उपनगर साठी अतिरिक्त एक अशी एकूण ७३ दिव्यांग पुनर्वसन केंद्रे विशेष अभियानांतर्गत सुरु करण्यात येणार आहेत. सदर विशेष अभियानास “नमो दिव्यांग शक्ती अभियान” असे संबोधण्यात येणार आहे. राज्यात दिव्यांग व्यक्तींना मूलभूत उपचार, आवश्यकतेनुसार शस्त्रक्रिया, उपकरणांची आणि सहाय्यक उपकरणांची उपलब्धतेच्या माध्यमातून पुनर्वसनासाठी सहाय्य आणि सामाजिक सुरक्षितता

देण्यासाठी दिव्यांग व्यक्तींशी निगडीत शासनाच्या सेवा प्रदान करण्यासाठी सदर अभियानांतर्गत दिव्यांग पुनर्वसन केंद्रामार्फत पुढीलप्रमाणे **सोयी-सुविधा उपलब्ध** करून देण्यात याव्यात :-

- I. अभियान स्वरूपात दिव्यांगांचे सर्वेक्षण व ओळख निश्चित करणे,
- II. दिव्यांगांना दिव्यांग प्रमाणपत्र परिवहन व रेल्वे पास आणि दिव्यांगांना असलेल्या इतर सुविधा उपलब्ध करून देणे,
- III. दिव्यांगांना आवश्यक साहित्य उपलब्ध करून देणे,
- IV. दिव्यांगांच्या करिता राबवल्या जाणाऱ्या योजनांचा लाभ देणे,
- V. दिव्यांगांना तांत्रिक व व्यावसायिक प्रशिक्षण देणे,
- VI. दिव्यांगांना व्यवसाय उभारण्यासाठी भांडवल व कर्ज उपलब्ध करून देणे,
- VII. दिव्यांगांचे व त्यांच्या पालकांचे समुपदेशन करणे.

सदर सेवा देण्याकरिता सध्या राज्यात SIPDA योजनेतर्गत सुरु असलेल्या परिशिष्ट "अ" मध्ये नमूद केलेल्या २१ जिल्हा दिव्यांग पुनर्वसन केंद्रांना नामनिर्देशित करण्यात येत आहे. सदर संस्था त्यांच्या SIPDA योजनेअंतर्गत निश्चित केलेल्या कार्यक्षेत्रात दिव्यांग व्यक्तींना सेवा देण्यासाठी जबाबदार राहतील. नमो अभियानांतर्गत ७३ दिव्यांग पुनर्वसन केंद्रांपैकी नामनिर्देशित केलेली २१ जिल्हा दिव्यांग पुनर्वसन केंद्रे वगळता उर्वरित दिव्यांग पुनर्वसन केंद्रांची खालीलप्रमाणे निवड करण्यात येईल:-

१. जिल्हा दिव्यांग पुनर्वसन केंद्रासाठी संस्थेची निवड करण्याची कार्यपद्धती:-

जिल्हा समाज कल्याण अधिकारी यांनी त्यांच्या जिल्ह्यातील नॅशनल ट्रस्ट अंतर्गत नोंदणी केलेल्या स्वयंसेवी संस्था तसेच दिव्यांग हक्क अधिनियम, २०१६ नुसार उपक्रमासाठी नोंदणी प्रमाणपत्र घेतलेल्या स्वयंसेवी संस्थांची यादी करावी व पुनर्वसन केंद्रासाठी इच्छुक असलेल्या संस्थांची विहित केलेले निकष तपासून निवड करून, आयुक्त, दिव्यांग कल्याण, पुणे यांना सात दिवसांत सादर करावी.

आयुक्त, दिव्यांग कल्याण, पुणे यांनी सदर संस्थांच्या कागदपत्रांची व दिव्यांग क्षेत्रात केलेल्या कार्याची छाननी करून प्रत्येक जिल्ह्यासाठी जिल्हा केंद्रासहित प्रत्येक जिल्ह्याकरिता दोन संस्थांची १० दिवसांत निवड करून संस्थांची यादी शासनास सादर करावी. सदर संस्था विभागाच्या सचिव स्तरावरून अंतिम करण्यात येतील.

तसेच नमो दिव्यांग शक्ती अंतर्गत सुरु केलेल्या जिल्हा दिव्यांग पुनर्वसन केंद्राची देखरेख व संनियंत्रण आयुक्त, दिव्यांग कल्याण, पुणे यांचे राहिल.

स्वयंसेवी संस्थांची निवड करताना खालील **निकषांची पूर्तता** संस्थेने केलेली असावी:-

- I. दिव्यांग व्यक्ती हक्क अधिनियम २०१६ अंतर्गत संस्थेचे नोंदणी प्रमाणपत्र
- II. दिव्यांग व्यक्तींसाठी विविध योजना उपक्रम राबविल्याचा अनुभव,
- III. संस्थेची स्वतःच्या नावे असलेली जागा, इमारत अथवा भाडे कराराने घेतलेली पुरेशी इमारत, सदर इमारत अडथळामुक्त व सुगम्य असावी.
- IV. समुपदेशन व थेरेपीसाठी तज्ञ व्यक्ती तसेच आवश्यक व पुरेशा प्रमाणात मनुष्यबळ उपलब्ध असावे.

V. असलेले संस्थेच्या बँक खात्याचा तपशील उपलब्ध असावा / करून घ्यावा.

२. जिल्हा दिव्यांग पुनर्वसन केंद्रासाठी संस्थेची निवड झाल्यानंतर संस्थेने करावयाच्या कार्याचा कृती आराखडा:

- I. दिव्यांग व्यक्तींसाठी तालुका पातळीवर जिल्हा, उपजिल्हा रुग्णालयाच्या समन्वयाने गरजेनुसार /आवश्यकतेनुसार शिबिर आयोजित करणे.
- II. दिव्यांग व्यक्तींसाठी केंद्र व राज्य शासनाच्या विविध योजनांची माहिती देणे.
- III. रेल्वे/बस पाससाठी दिव्यांग व्यक्तींच्या कागदपत्रांची पूर्तता करून संबंधित प्रशासकीय यंत्रणेला सादर करणे व पाठपुरावा करून तो प्राप्त करून घेणे.
- IV. कार्यक्षेत्रातील सर्व दिव्यांग व्यक्तींची नोंद घेणे.
- V. यु.डी.आय.डी. कार्ड मिळवून देण्यासाठी संबंधित दिव्यांग व्यक्ती, प्रशासकीय विभाग व आरोग्य यंत्रणाशी समन्वय ठेवणे, मदत करणे.
- VI. दिव्यांग मुलांच्या पालकांचे समुपदेशन करणे.
- VII. शून्य ते सहा या वयोगटातील दिव्यांग बालकांचे त्वरित निदान करून शीघ्र उपचार करण्यासाठी सहाय्य करणे.

सदर केंद्रे शनिवार व रविवार वगळता अन्य सर्व दिवशी महिन्यातील (किमान २४ दिवस) चालू राहतील. तसेच प्रतिदिनी किमान ८ तासाचे कार्यालयीन कामकाज करणे बंधनकारक राहिल.

३. मनुष्यबळ व निधी उपलब्धता:

जिल्हा दिव्यांग पुनर्वसन केंद्रे वगळता या अभियानाकरिता निवड केलेल्या इतर संस्थांना खालीलप्रमाणे तज्ञ व कर्मचारी वर्ग नेमणे व उपलब्ध ठेवणे आवश्यक राहिल:-

- i. Rehabilitation Psychologist
- ii. Occupational Therapist / Physiotherapist
- iii. Sr. Prosthetist/Orthotist
- iv. Multi Purpose Rehabilitation Worker
- v. Attendance cum peon cum Messenger

४.योजनेची जाहिरात व प्रसिद्धी

“नमो दिव्यांग शक्ती अभियानाच्या प्रभावी अंमलबजावणीसाठी दिव्यांग कल्याण आयुक्तालयाने खालीलप्रमाणे कार्यवाही करावी.

- i. जिल्हा पुनर्वसन केंद्रामार्फत देण्यात येणाऱ्या विविध सुविधांची माहिती दिव्यांग व्यक्तींपर्यंत पोहोचावी याकरिता सर्व प्रसारमाध्यमे, समाजमाध्यमे, इ. चा वापर करावा.
- ii. मा. मुख्यमंत्री, मा. उपमुख्यमंत्री, सचिव (दिव्यांग कल्याण) व आयुक्त, दिव्यांग कल्याण यांच्या अभियानाची माहितीबाबतची लघु चित्रफीत (Short Video) तयार करून ती प्रसिद्ध करावी.
- iii. “नमो दिव्यांग शक्ती अभियान” संदर्भात What s App Channel तयार करण्यात यावे.

- iv. मुख्यमंत्री कार्यालय, उपमुख्यमंत्री कार्यालय, माहिती व जनसंपर्क संचालनालय, तसेच सर्व जिल्ह्याचे Social Media Handles व websites (संकेतस्थळे) वर अभियानाची प्रचार व प्रसिद्धी करावी.
- v. तसेच दिव्यांग कल्याण आयुक्तालय व सर्व जिल्हा समाज कल्याण अधिकारी, जिल्हा परिषद यांनी “नमो दिव्यांग शक्ती अभियान” कार्यक्रमाची प्रेसनोट प्रसिद्ध करावी.
- vi. सर्व जिल्हा कार्यालयांनी NIC च्या Bulk SMS तसेच Bulk e-mail सेवेद्वारे जिल्ह्यातील सर्व दिव्यांग व्यक्तींना sms व e-mail पाठवावेत.
- vii. त्याचबरोबर जिल्हाधिकारी, जिल्हा परिषदेचे मुख्य कार्यकारी अधिकारी, मुख्य शल्यचिकित्सक व जिल्हा आरोग्य अधिकारी यांनी रेडिओ संदेशाद्वारे अभियानाची माहिती द्यावी.

५. नमो दिव्यांग शक्ती अभियानातर्गत स्वयंसेवी संस्थांनी आयोजित करावयाच्या शिबिरासाठी खालीलप्रमाणे मार्गदर्शक सूचना राहतील:-

- i. आवश्यकतेनुसार सदर ७३ नमो पुनर्वसन केंद्रांनी तालुक्याच्या ठिकाणी दोन टप्प्यात शिबिरे आयोजित करावीत. शिबिराचे आयोजन प्रामुख्याने तालुक्याच्या ठिकाणी उप जिल्हा रुग्णालयाच्या आवारात अथवा ज्या ठिकाणी वाहतूक व दळणवळणाची सोय चांगल्या प्रकारे आहे अशा ठिकाणी करण्यात यावी.
- ii. सदर शिबिरे स्थानिक गरजा आणि परिस्थिती, वैद्यकीय आणि पुनर्वसन कर्मचाऱ्यांची उपलब्धता यावर आधारित व नियोजित असतील. शिबिरांचे नियोजन संस्थेने संबंधित समाज कल्याण अधिकारी, शासकिय वैद्यकिय अधिकाऱ्यांशी वैद्यकीय कर्मचारी, इतर एजन्सी अधिकारी, एनजीओ यांच्या समन्वयातून करावे. आदिवासी भाग तसेच डोंगर आणि दुर्गम भागात एकापेक्षा जास्त शिबिरे आयोजित करावेत. परंतु असे करताना जास्तीत जास्त दिव्यांग व्यक्तींना योजनेचा लाभ होईल असे पहावे.
- iii. रुग्णालये, जिल्ह्यात काम करणाऱ्या पुनर्वसन व्यावसायिकांच्या सेवा आरोग्य विभाग अंतर्गत फिटमेंट सेंटर यांच्या सर्व शिक्षा अभियान विशेष शाळा पुनर्वसन अभ्यासक्रम चालवणाऱ्या संस्था आणि सेवा केंद्र स्वयंसेवी संस्था आणि इतर एनजीओ संचलित योजना आणि केंद्रे शिबिरासाठी वापरली जातील.
- iv. रेड क्रॉस, जिल्हा निधी, कार्पोरेट हाऊसेस, रोटरी आणि लायन्स क्लब इत्यादी विविध संस्थांना शिबिरामध्ये सहभागी करून घेण्यात यावे.
- v. दिव्यांग व्यक्तींना सर्व सुविधा देण्यासाठी त्या भागातील विशेष शाळा, विशेष शिक्षक, स्वयंसेवी संस्था, स्वयंसेवी कार्यकर्ता, अनाथ आश्रम, निवासी शाळा, वृद्धाश्रम व डे केअर सेंटर यांची मदत घ्यावी.
- vi. दिव्यांग व्यक्तींना शिबिराची तसेच जिल्हा पुनर्वसन केंद्रामार्फत देण्यात येणाऱ्या विविध सुविधांची माहिती व्हावी याकरिता स्थानिक माध्यमांद्वारे पुरेशी प्रसिद्धी करावी.
- vii. पहिल्या शिबिरात ओळख प्रक्रिया, प्राथमिक तपासणी व विविध अर्ज करण्याची प्रक्रिया करण्यात येईल आणि दुसऱ्या शिबिरात प्रत्येक लाभार्थ्यांच्या केलेल्या मूल्यांकनानुसार उपकरणे व प्रमाणपत्रे प्रदान केली जातील.

- viii. शिबिरात केलेल्या नोंदणीनुसार प्रत्येक दिव्यांग व्यक्तीचा पुनर्वसन आराखडा तयार केला जाईल. त्यांच्यासाठी आवश्यक असलेली थेरपी सुधारक शस्त्रक्रिया मदत आणि उपकरणे, शिक्षण, व्यावसायिक प्रशिक्षण व रोजगार आणि पेन्शन इत्यादीसाठी मदत पुरवली जातील.
- ix. पहिल्या शिबिरानंतर दुसरे शिबिर प्रामुख्याने पंधरा दिवसांच्या कालावधीनंतर व तयारी करून आयोजित करण्यात यावे.
- x. पहिल्या शिबिरातील लाभार्थ्यांच्या यादीची पडताळणी करून आणि आवश्यकतेनुसार उपकरणांच्या पुरवठ्यासाठी दुसऱ्या शिबिरामध्ये व्यवस्था करावी. तसेच शाळांमधील मुलांना सुधारक शस्त्रक्रिया करण्याची आवश्यकता असल्यास अशी प्रकरणे जिल्हा रुग्णालयास पाठवण्यात यावेत.
- xi. आयोजित केलेल्या शिबिराचा तसेच पुनर्वसन केंद्रामार्फत दिल्या जाणाऱ्या विविध सुविधांचा मासिक अहवाल शासनाने विहित करावयाच्या कार्यपध्दतीने पुढील महिनाच्या १५ तारखेपूर्वी आयुक्त, दिव्यांग कल्याण, पुणे यांना सादर करण्यात यावा. तसेच आयुक्तालयाने दर तीन महिन्यांनी सादर अभियानाचा तपशीलवार अहवाल शासनास सादर करावा.

सादर शासन निर्णय महाराष्ट्र शासनाच्या www.maharashtra.gov.in या संकेतस्थळावर उपलब्ध करण्यात आलेला असून त्याचा संगणक संकेतांक क्रमांक २०२३११२८१६०५११७०३५ आहे. हा शासन निर्णय डिजीटल स्वाक्षरीने साक्षांकित करून काढण्यात येत आहे.

महाराष्ट्राचे राज्यपाल यांच्या आदेशानुसार व नांवाने.

(रा. भा. गायकवाड)

अवर सचिव , महाराष्ट्र शासन

प्रति

- १) मा. राज्यपाल यांचे सचिव, राजभवन, मलबार हिल, मुंबई.
- २) मा. मुख्यमंत्री यांचे प्रधान सचिव, मंत्रालय मुंबई.
- ३) मा. उपमुख्यमंत्री (गृह विभाग) यांचे सचिव, मंत्रालय मुंबई.
- ४) मा. उपमुख्यमंत्री (वित्त विभाग व नियोजन विभाग) यांचे सचिव, मंत्रालय मुंबई.
- ५) मा. विरोधी पक्ष नेता, विधानसभा/विधान परिषद, विधानमंडळ, मुंबई.
- ६) मा.विधानसभा/विधान परिषद सर्व सदस्य, विधानमंडळ सचिवालय, मुंबई
- ७) मा. मुख्य सचिव, मंत्रालय, मुंबई.
- ८) अ.मु.स/प्र.स./सचिव, सर्व मंत्रालयीन विभाग, मुंबई
- ९) आयुक्त, दिव्यांग कल्याण, आयुक्तालय, पुणे
- १०) सर्व जिल्हाधिकारी, जिल्हाधिकारी कार्यालय
- ११) सर्व आयुक्त, महानगरपालिका
- १२) सर्व प्रादेशिक उपायुक्त, समाज कल्याण कार्यालय,
- १३) सहाय्यक आयुक्त, मुंबई शहर / मुंबई उप नगर.
- १४) सर्व मुख्य कार्यकारी अधिकारी, जिल्हा परिषद
- १५) सर्व समाज कल्याण अधिकारी, जिल्हा परिषद

- १६) समितीचे संबंधीत सर्व सदस्य (दिव्यांग कल्याण आयुक्तालयामार्फत)
- १७) भारतीय जनता पार्टी, महाराष्ट्र प्रदेश, सी.डी.ओ. बॅरेक नं.१, योगक्षेमसमोर, वसंतराव नाईक चौक, नरिमन पॉईन्ट, मुंबई ४०० ०२१,
- १८) इंडियन नॅशनल काँग्रेस, महाराष्ट्र प्रदेश, काँग्रेस (आय) समिती, टिळक भवन, काकासाहेब गाडगीळ मार्ग, दादर, मुंबई ४०० ०२५,
- १९) राष्ट्रवादी काँग्रेस पार्टी, राष्ट्रपती भवन, फ्री प्रेस जर्नल मार्ग, नरिमन पॉईन्ट, मुंबई ४०००२१,
- २०) शिवसेना, शिवसेना भवन, गडकरी चौक, दादर, मुंबई ४०० ०२८,
- २१) बहुजन समाज पार्टी, महाराष्ट्र कमिटी, जनशक्ती हॉल, ग्लोब मिल पॅलेस, वरळी, मुंबई ४०००१३,
- २२) भारतीय कम्युनिस्ट पार्टी, महाराष्ट्र कमिटी जनशक्ती हॉल, ग्लोब मिल पॅलेस, वरळी, मुंबई
- २३) भारतीय कम्युनिस्ट (मार्क्सवादी) पार्टी, महाराष्ट्र कमिटी, जनशक्ती हॉल, ग्लोब मिल पॅलेस, वरळी, मुंबई
- २४) महाराष्ट्र नवनिर्माण सेना, राजगड, मातोश्री टॉवर, शिवाजी पार्क, दादर, मुंबई - ४७०० ०२८,
- २५) निवड नस्ती/दिव्यांग कल्याण-२.

शासन निर्णय क्रमांक:- दिव्यांग- २०२३/प्र.क्र.१६६/दिव्यांग कल्याण-२.

दिनांक २८ नोव्हेंबर, २०२३ सोबतचे परिशिष्ट "अ"

केंद्र शासनाच्या SIPDA योजनेंतर्गत सध्या सुरु असलेली जिल्हा पुनर्वसन केंद्रे

अ.क्र.	जिल्ह्यांचे नाव	जिल्हा दिव्यांग पुनर्वसन केंद्र चालविणाऱ्या संस्थेचे नाव व पत्ता
१.	ठाणे	स्वयंम दिव्यांग संस्था कौशल्य हॉस्पिटल, ठाणे संचलित जिल्हा दिव्यांग पुनर्वसन केंद्र कौशल्य हॉस्पिटल, ठाणे.
२.	रत्नागिरी	आस्था सोशल फाऊंडेशन रत्नागिरी संचलित जिल्हा दिव्यांग पुनर्वसन केंद्र. रत्नागिरी.
३	सिंधुदूर्ग	महात्मा गांधी सेवा संघ, संचलित जिल्हा दिव्यांग पुनर्वसन केंद्र, हॉस्पिटल कॅन्टीन जवळ सिव्हील हॉस्पिटल सिंधुदूर्ग.
४	पुणे	महात्मा गांधी सेवा संघ, संचलित जिल्हा दिव्यांग पुनर्वसन केंद्र, औध हॉस्पिटल पुणे.
५	सातारा	महात्मा गांधी सेवा संघ, संचलित जिल्हा दिव्यांग पुनर्वसन केंद्र, सातारा.
६	नाशिक	महात्मा गांधी सेवा संघ, संचलित जिल्हा दिव्यांग पुनर्वसन केंद्र, रु.नं.२ जिल्हा शासकीय रुग्णालय, त्र्यंबक रोड नाशिक.
७	जळगांव	इंडियन रेड क्रॉस सोसायटी ब्रॅच, जळगांव, सिटी सर्व्हे नं. १६७ ए, न्यु बी. जे. मार्केट जवळ, सिटी हॉस्टपील रोड, जळगांव
८	अहमदनगर	डॉ. विठ्ठलराव विखे पाटील फाऊंडेशन वडगाव, गुप्ता (विलाड घाट) एम.आय.डी.सी., अहमदनगर
९	छत्रपती संभाजीनगर	महात्मा गांधी सेवा संघ संचलित जिल्हा दिव्यांग पुनर्वसन केंद्र, वीर सावकर चौक, छत्रपती संभाजीनगर.
१०	लातूर	रा. स्व. संघ जनकल्याण समिती, महाराष्ट्र प्रांत, संवेदना प्रकल्प लक्ष्मीनगर बरड वस्ती, हरंगुळा (बु.) ता. जि. लातूर.
११.	नांदेड	महात्मा गांधी सेवा संघ, संचलित जिल्हा दिव्यांग पुनर्वसन केंद्र, सिव्हील सर्जन ऑफिस जवळ डीस्ट्रीक जनरल हॉस्पिटल, नांदेड.
१२	अमरावती	अपंग जीवन विकास संस्था भिमपुत्र कॉलनी, अमरावती.
१३	नागपूर	महात्मा गांधी सेवा संघ, संचलित जिल्हा दिव्यांग पुनर्वसन केंद्र, सिव्हील मेडिकल कॉलेज आणि हॉस्पिटल, नागपूर.
१४	वर्धा	दत्ता मेघे मेडिकल कॉलेज सावंगी मेघे, वर्धा संचलित जिल्हा दिव्यांग पुनर्वसन केंद्र आचार्य विनोबा भावे ग्रामीण रुग्णालय, सावंगी मेघे ता. जि. वर्धा.
१५	गोंदिया	मिशन इन्स्टिट्यूट फॉर ट्रेनिंग रिसर्च अँड अॅक्शन (मित्र) नागपूर संचलित जिल्हा दिव्यांग पुनर्वसन केंद्र, जिल्हा सामान्य रुग्णालय, गोंदिया.

१६	गडचिरोली	मिशन इन्स्टिटयुट फॉर ट्रेनिंग रिसर्च अँड अँक्शन (मित्र) नागपूर संचलित जिल्हा दिव्यांग पुनर्वसन केंद्र जिल्हा सामान्य रुग्णालय, गडचिरोली.
१७	रायगड	महात्मा गांधी सेवा संघ, संचलित जिल्हा दिव्यांग पुनर्वसन केंद्र, रायगड.
१८	सांगली	महात्मा गांधी सेवा संघ, संचलित जिल्हा दिव्यांग पुनर्वसन केंद्र, सांगली.
१९	कोल्हापूर	कागल तालुका कला, क्रिडा शिक्षण व सांस्कृतिक मंडळ कागल, कोल्हापूर संचलित जिल्हा दिव्यांग पुनर्वसन केंद्र, कोल्हापूर.
२०	भंडारा	मिशन इन्स्टिटयुट फॉर ट्रेनिंग रिसर्च अँड अँक्शन (मित्र) नागपूर संचलित जिल्हा दिव्यांग पुनर्वसन केंद्र, जिल्हा सामान्य रुग्णालय, भंडारा.
२१	धाराशिव	महात्मा गांधी सेवा संघ, संचलित जिल्हा दिव्यांग पुनर्वसन केंद्र, धाराशिव.

(रा. भा. गायकवाड)
अवर सचिव, महाराष्ट्र शासन